
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XVI (2019), №3
s. 201-210
doi: 10.36121/mprzenioslomprzenioslo.16.2019.3.201

Małgorzata Przeniosło, ORCID 0000-0001-7487-9976
(Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)
Marek Przeniosło, ORCID 0000-0002-7387-8530
(Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)

Mściśław Wartenberg (1868-1938) - filozof, profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie

Streszczenie: W artykule przedstawiono drogę życiową Mściśława Wartenberga, filozofa związanego zawodowo z Uniwersytetem Jana Kazimierza we Lwowie. Wartenberg ukończył studia na Uniwersytecie w Jenie, tu obronił doktorat, habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1903 został profesorem na Uniwersytecie we Lwowie i do przejścia na emeryturę w 1933 r. kierował II Katedrą Filozofii. Środowisko filozoficzne Lwowa w okresie profesury Wartenberga wyróżniało się na tle mapy naukowej II Rzeczypospolitej. Jego liderem był profesor Kazimierz Twardowski.

Słowa kluczowe: historia Lwowa, profesorowie Uniwersytetu we Lwowie, historia filozofii

Mściśław Wartenberg (1868-1938) - Philosopher, professor of the Jan Kazimierz University in Lviv

Annotation: The article discusses the life of Mściśław Wartenberg, a philosopher, employed at the Jan Kazimierz University in Lviv. Wartenberg graduated from the University of Jena, where he defended his PhD, then habilitated at the Jagiellonian University. In 1903, he became a professor at the University of Lviv and held the Second Chair of Philosophy until he retired in 1933. During Wartenberg's professorship the Lviv philosophical environment stood out against the background of the other scientific centers of the Second Polish Republic. Its leader was Professor Kazimierz Twardowski.

Keywords: history of Lviv, professors of the University of Lviv, history philosophy

Мстислав Вартенберг (1868-1938)- философ, профессор Университета им. Яна Казимежа во Львове

Аннотация: В статье рассказывается жизненная путь Мстислава Вартенберга, философа, профессионально связанного с Университетом Яна Казимежа во Львове. Вартенберг окончил Йенский университет, защитил там кандидатскую диссертацию, а докторскую

защитил в Ягеллонском университете. В 1903 году он стал профессором во Львовском университете и до своей отставки в 1933 году он руководил вторым философским факультетом. Львовская философская среда во времена профессора Вартенберга выделялась на фоне научной карты Второй Польской Республики. Его руководителем был профессор Казимеж Твардовский.

Ключевые слова: история Львова, профессора Львовского университета, история философии

Wprowadzenie

Biorąc pod uwagę dorobek i rangę, uniwersyteckie środowisko filozoficzne Lwowa z początku XX wieku, także okresu międzywojennego, uznawane jest za jedno z wiodących grup naukowych na ziemiach polskich. Sukcesy filozofii lwowskiej wiążą się przede wszystkim z nazwiskiem Kazimierza Twardowskiego, a także z grupą jego wybitnych uczniów i współpracowników. Trzeba tu wymienić chociażby Jana Łukasiewicza czy Kazimierza Ajdukiewicza¹. Ze Lwowem związany był także Roman Ingarden, student Kazimierza Twardowskiego, który w okresie późniejszym w filozofii szukał własnej drogi. We Lwowie w okresie międzywojennym został docentem a następnie profesorem. Takich osób było znacznie więcej. Niektórzy przedstawiciele tego środowiska w okresie międzywojennym, niektórzy po II wojnie światowej, swój rozwój zawodowy i naukowy związali z innymi ośrodkami akademickimi.

Nieco w cieniu wymienionych wyżej nazwisk, przez ponad trzydzieści lat funkcjonował na lwowskim uniwersytecie Mściśław Wartenberg. Wprawdzie o jego poglądach filozoficznych napisano współcześnie kilka tekstów, ale o nim samym literatura filozoficzna czy historyczna milczy. Poza podstawowymi informacjami na temat daty i miejsca urodzenia, śmierci, miejsca studiów czy dat związanych z objęciem posady profesorskiej, o życiu Wartenberga wiadomo było dotychczas niewiele więcej. Pozycja naukowa Wartenberga była znacząca. Tak też oceniali go jemu współcześni. Mogą o tym świadczyć chociażby informacje, jakie ukazały się po śmierci Wartenberga w 1938 r. „Gazeta Lwowska” poza krótkimi danymi z jego życiorysu, tekst zakończyła stwierdzeniem: „Był jednym z największych filozofów polskich doby obecnej”². Podobny wniosek w tekście napisanym bezpośrednio po jego śmierci sformułował profesor Kazimierz Ajdukiewicz: „Śmierć prof. Wartenberga jest dla filozofii polskiej stratą dotkliwą. Traci w nim ona nie tylko wybitnego znawcę dziejów filozofii, lecz przede wszystkim myśliciela, dla którego borykanie się z trudnościami najgłębszych zagadnień filozoficznych było potrzebą zarówno umysłu jak i serca”³.

Jak wspomniano, literatura przedmiotu na temat Wartenberga jest uboga, lepiej sytuacja przedstawia się, jeśli chodzi o możliwe do pozyskania źródła. Problemem jest jednak ich rozproszenie. Podstawą źródłową do przygotowania niniejszego tekstu stały się przede wszystkim materiały przechowywane w czterech archiwach: Lwowskim Państwowym Archiwum Obwodowym (dalej: LPAO), Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Archiwum Głównym Akt Dawnym w Warszawie (dalej: AGAD) i Archiwum Uniwersytetu

¹ Szerzej zob. J. Woleński, *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*, Warszawa 1985; R. Jadczyk, *Mistrz i jego uczniowie*, Warszawa 1997; K. Bochenek, L. Gawor, A. Jedynak, J. Kojkoł, *Filozofia polska okresu międzywojennego. Zarys problematyki*, Gdynia 2013

² *Profesor Wartenberg nie żyje*, „Gazeta Lwowska” nr 86 z 15 kwietnia 1938, s. 2.

³ K. Ajdukiewicz, *Mściśław Wartenberg*, „Ruch Filozoficzny” 1938, nr 4, s. 178.

Jagiellońskiego w Krakowie (dalej: AUJ). Szczególnie bogate informacje zawiera uniwersyteckateczka personalna Wartenberga przechowywana we Lwowie⁴ i akta osobowe znajdujące się w AAN w zespole Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP)⁵. Informacje o procedurze habilitacyjnej Wartenberga znajdują się w materiałach zgromadzonych w AUJ⁶. Poza źródłami archiwalnymi w pewnym zakresie autorzy sięgnęli także do materiałów pamiętnikarskich i prasy z tego okresu.

Rodzice, dzieciństwo i młodość

Mściśław Wartenberg urodził się 26 listopada 1868 r. w Żninie. Jego rodzicami byli Jan Paweł Wartenberg i Jadwiga z domu Święcicka. Ojciec był lekarzem (zm. 1896). Do szkoły elementarnej Mściśław uczęszczał w Witkowie, pobierał wówczas także lekcje prywatne, które miały go przygotować do nauki gimnazjalnej. Jego dalsze kształcenie przebiegało z pewnymi utrudnieniami. Wprawdzie w 1881 r. rozpoczął naukę w Gimnazjum w Wągrowcu i od 1885 r. kontynuował ją w Gimnazjum w Gnieźnie, ale już w 1886 r. opuścił tę szkołę i rozpoczął kształcenie w zakresie leśnictwa. Jak wynika to z jego późniejszych curriculum vitae, decyzja ta była związana z pogorszeniem stanu zdrowia. Można się domyślać, że praca na świeżym powietrzu miała być dla jego zdrowia bardziej korzystna. Być może wybór przyszłego fachu wynikał też częściowo z jego zainteresowań (w okresie późniejszym studiował filozofię, ale dodatkowo uczęszczał na wykłady z nauk przyrodniczych). Poprawa stanu zdrowia skłoniła Wartenberga do powrotu po trzech latach do nauki gimnazjalnej. Od 1889 do 1892 r. uczęszczał do Gimnazjum w Waldenburgu (Wałbrzychu)⁷, tu też zdał maturę⁸.

Studia wyższe, doktorat, habilitacja, docentura

Podobnie jak w przypadku nauki gimnazjalnej również studia wyższe Wartenberg odbywał kilkakrotnie zmieniając miejsce kształcenia. Takie zmiany nie były wówczas czymś wyjątkowym i praktykowane były przez wielu studentów. Najpierw (w kwietniu 1892) naukę rozpoczął na Uniwersytecie we Wrocławiu, trwała ona jednak tylko kilka miesięcy. Kolejne ośrodki akademickie, które odwiedził to Lipsk, Tybinga i na końcu Jena. Kierunkiem wiodącym podczas studiów była filozofia, dodatkowo biologia, historia i ekonomia społeczna. Studia sfinalizował na Uniwersytecie w Jenie, tu też w lipcu 1898 r. obronił doktorat z zakresu filozofii. Jej tytuł brzmiał: *Kants Theorie der Kausalität mit besonderer Berücksichtigung der Grundprinzipien seiner Theorie der Erfahrung* (druk: Lipsk 1899)⁹.

Próbie przeprowadzenia procedury habilitacyjnej Wartenberg podjął już na przełomie 1898 i 1899 r., a więc wkrótce po obronie doktoratu. Z jego życiorysu sporządzonego

⁴ LPAO, Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie (dalej: UJK), f. 26, op. 5, spr. 210.

⁵ AAN, MWRiOP, sygn. 6416 (teczka personalna M. Wartenberga).

⁶ AUJ, sygn. WF II 121 – akta habilitacyjne M. Wartenberga.

⁷ Fotografie szkół średnich, do których uczęszczał Wartenberg zamieszcza J. Jelinek, *Sławni żninianie: Mieczysław Wartenberg 1868-1938*, Żnin 2010. W broszurze znajduje się też krótkie kalendarium życia Wartenberga i skrócona informacja na temat jego poglądów filozoficznych.

⁸ Archiwum UJ, sygn. WF II 121 – akta habilitacyjne M. Wartenberga, k. 2, 3; LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 210 (teczka personalna M. Wartenberga), k. 103; AGAD, MWiO, sygn. 70u (dokumenty dotyczące Mściśława Wartenberga), k. 447.

⁹ LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 210 (teczka personalna M. Wartenberga), k. 103; AGAD, MWiO, sygn. 70u (dokumenty dotyczące M. Wartenberga), k. 441; *Słownik filozofów polskich*, pod red. B. Andrzejewskiego i R. Kozłowskiego, Poznań 2006 (biogram M. Wartenberga), s. 207.

w tym okresie wiadomo, że nie była to próba pojedyncza. Odpowiednie działania podjął na kilku uczelniach niemieckich. Niewykluczone, że jako pierwszy został przez niego wybrany Uniwersytet w Jenie, gdzie niedawno bronił doktorat. Pomyślnie przeprowadzona habilitacja dawała podstawę do zatrudnienia się jako docent prywatny, dlatego dla myślącego o karierze uniwersyteckiej Wartenberga habilitacja wydała się elementem nieodzownym. Działania te nie przyniosły jednak efektu. Zdaniem Wartenberga „widoki powodzenia w Niemczech dla docenta polskiej narodowości i katolickiego wyznania nie bardzo ponętnie się przedstawiają”¹⁰. Być może nieprzychylność dla badacza o polskich korzeniach nie była jednak w tym wypadku jedyną przyczyną. Nie bez znaczenia mógł być też stosunkowo krótki okres czasu jaki upłynął od obrony doktoratu, oraz potrzeby kadrowe danej uczelni.

Wartenberg w czerwcu 1899 zdecydował się zwrócić z prośbą o przeprowadzenie habilitacji do Wydziału Filozoficznego UJ. W przesłanych w związku z tym do Krakowa dokumentach przybliżył swoją dotychczasową drogę naukową. Zwrócił uwagę na posiadane publikacje. Wymogiem przeprowadzenia habilitacji była przynajmniej jedna publikacja (mógł być nią nawet pojedynczy artykuł), więc nie ma wątpliwości, że wymogi te wówczas spełniał. Oczywiście publikacja (publikacje) musiała wnosić do nauki nową jakość i stać na odpowiednio wysokim poziomie. Jako habilitacyjną Wartenberg zgłosił pracę *Das Problem des Wirkens und die monistische Weltanschauung mit besonderer Beziehung auf Lotze*, Lipsk 1900 (ss. 256)¹¹.

Czyniąc zabiegi mające na celu uruchomienie procedury habilitacyjnej, Wartenberg starał się jednocześnie pracować naukowo, przygotowywał publikacje, odwiedzał biblioteki uniwersyteckie. Po przesłaniu swojej prośby Wydziałowi Filozoficznemu UJ wyjechał na Uniwersytet w Jenie i tam oczekiwał odpowiedzi z Krakowa. Jego wniosek został rozpatrzony pozytywnie. Procedura habilitacyjna została przeprowadzona na UJ w 1900 r. W jej ramach Wartenberg wygłosił (16 maja 1900 r.) wykład zatytułowany *O istocie duszy i jej stosunku do ciała*. C.K. Ministerstwo Wyznań i Oświaty w Wiedniu zatwierdziło habilitację 5 września tego roku. Po otrzymaniu veniam legendi Wartenberg podjął pracę jako docent prywatny. Mimo nominacji z czerwca 1903 r. na profesora nadzwyczajnego na Uniwersytecie Lwowskim, zajęcia dydaktyczne w Krakowie prowadził do końca stycznia 1904 r.¹²

Profesor nadzwyczajny i zwyczajny na UL

Otrzymanie własnej katedry było zrealizowaniem planów życiowych Wartenberg., Był to dla niego wielki sukces, tym bardziej, że nominację otrzymał mając zaledwie 35 lat. Objęcie katedry przed czterdziestym rokiem życia nie było rzadkością, jednak nie było też zjawiskiem częstym. Zdarzały się wówczas nominacje dla osób jeszcze młodszych, przykładem może być chociażby Kazimierz Twardowski, który profesorem nadzwyczajnym został w wieku 29 lat, a profesorem zwyczajnym w wieku 32 lat. Twardowski był jednak przypadkiem szczególnym, jego publikacje naukowe już wówczas były oceniane wyjątkowo wysoko¹³.

Nominacja na profesora nadzwyczajnego dla Wartenberga została podpisana przez cesarza 11 czerwca 1903 r., z zastrzeżeniem że jest ważna od 1 lipca tego roku. Mimo formalnego zatrudnienia, zajęcia dydaktyczne na UL prowadził dopiero od lutego 1904 r. (od

¹⁰ Archiwum UJ, sygn. WF II 121 – akta habilitacyjne M. Wartenberga, k. 6.

¹¹ LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 210 (teczka personalna M. Wartenberga), k. 104; Archiwum UJ, sygn. WF II 121 – akta habilitacyjne M. Wartenberga, k. 16, 20.

¹² AAN, MWRiOP, sygn. 6416 (teczka personalna M. Wartenberga), k. 54, 62; Archiwum UJ, sygn. WF II 121 – akta habilitacyjne M. Wartenberga, k. 16, 20, 34, 36.

¹³ LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 1860, spr. 1861 (teczki personalne K. Twardowskiego, t. 1 i 2), passim.

nowego semestru), do tego czasu nadal wykładał na UJ. Taką decyzję podjęło Ministerstwo bezpośrednio po nominacji, wynikała ona z konieczności zapewnienia obsady zajęć na UJ. Nominacja na profesora zwyczajnego nosi datę 16 sierpnia 1907 r., jej ważność określono na od 1 października 1907 r.¹⁴

Wydział Filozoficzny UJK, był strukturą bardzo rozległą. Skupiał kierunki ściśle, przyrodnicze oraz część humanistycznych i społecznych. Taka praktyka była stosowana na wielu innych uczelniach zarówno polskich, jak i europejskich. Większość z nich w okresie międzywojennym dokonała podziału zorganizowanych w ten sposób wydziałów. Na UJK uczyniono to w listopadzie 1924 r. tworząc Wydział Humanistyczny i Matematyczno-Przyrodniczy. Katedry filozoficzne znalazły się w tym pierwszym. Podział obligował władze państwowe do przygotowania dla profesorów nowych nominacji, w przypadku Wartenberga podpisana przez prezydenta nominacja na profesora zwyczajnego nosi datę 24 stycznia 1925 r.¹⁵

Aktywność publikacyjna

Zainteresowania Wartenberga koncentrowały się głównie na teorii poznania i metafizyce. Przytoczyć można krótką charakterystykę naukową Wartenberga, która znalazła się we wniosku MWRiOP do Prezydenta RP z 1936 r. o mianowanie go profesorem honorowym UJK (o tej nominacji będzie mowa w dalszej części tekstu): „Profesor Wartenberg propagował w swych dziełach samoistnie przemyślany pogląd na świat, a jego wykłady budziły duże zainteresowanie, gdyż prof. Wartenberg był do pewnego stopnia prekursorem filozofii najnowszej. Bronił praw metafizyki jako nauki, przeciwstawiając się fenomenalizmowi i aprioryzmowi Kanta i reprezentując w filozofii stanowisko realistyczne i więcej empiryczne; był zresztą głębokim znawcą Kanta. Profesor Wartenberg wzbogacił polską literaturę filozoficzną oryginalnymi pracami z dziedziny filozofii Kanta i neokantystów oraz doskonałymi przekładami słynnych dzieł Kanta”¹⁶.

Myśl filozoficzna Mściława Wartenberga jest najlepiej poznaną stroną jego sylwetki, stąd w tym miejscu autorzy przywołują jedynie istniejącą literaturę przedmiotu na ten temat. Pierwsze publikacje zawierające analizę poglądów filozoficznych pojawiły się już bezpośrednio po jego śmierci. W pewnym sensie stanowiły one specyficzną formę uczczenia pamięci zmarłego, przez jego kolegów – filozofów z Wydziału Humanistycznego. Tekst o Wartenbergu zamieścił w numerze z 1938 r. „Ruchu Filozoficznego” profesor Kazimierz Ajdukiewicz (fragment tego tekstu był już wcześniej cytowany)¹⁷, w tym samym czasie ukazał się obszerny materiał w „Przeglądzie Filozoficznym” autorstwa dra Władysława Bednarowskiego¹⁸. Ajdukiewicz kierował na Wydziale Humanistycznym katedrą, Bednarowski był asystentem przy katedrze Romana Ingardena. W przypisie zamieszczono współczesne publikacje zawierające omówienie myśli filozoficznej Mściława Wartenberga¹⁹.

¹⁴ LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 210 (teczka personalna M. Wartenberga), k. 19; AAN, MWRiOP, sygn. 6416 (teczka personalna M. Wartenberga), k. 64; AGAD, MWiO, sygn. 122u (dokumenty dotyczące Mściława Wartenberga), k. 3-6.

¹⁵ Dziennik Urzędowy MWRiOP, 1925, Nominacje Prezydenta RP z 24 stycznia 1925.

¹⁶ AAN, MWRiOP, sygn. 6416 (teczka personalna M. Wartenberga), k.103, 104.

¹⁷ K. Ajdukiewicz, *Mściław Wartenberg...*, s. 178-184.

¹⁸ W. Bednarowski, *Mściław Wartenberg. Życie i działalność*, „Przegląd Filozoficzny” 1938, nr 4, s. 345-368. Wbrew tytułowi tekst w zasadzie w całości poświęcony jest dorobkowi i myśli filozoficznej Wartenberga. Zapowiedziane w tytule informacje o „życiu i działalności” ograniczają się tylko do tego wątku.

¹⁹ M. Dembowski, *Spór o metafizykę. Główne poglądy na metafizykę w Polsce na przełomie XIX i XX*

Warto odnotować najważniejsze publikacje Wartenberga. Poza wymienionymi już pracami będącymi podstawą doktoratu i habilitacji, w swoim dorobku miał on także m.in. teksty: *Obrona metafizyki. Krytyczny wstęp do metafizyki*, Kraków 1902 (ss. 158); *Kantowska argumentacja przeciwko idealizmowi*, „Przegląd Filozoficzny” 1905, z. 2 (ss. 15); *O kantowskiej krytyce praktycznego rozumu i jej stosunku do krytyki czystego rozumu*, Lwów 1911 (ss. 32); *Zagadnienie czasu*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza*, t. 3, Lwów 1916 (ss. 56). Poza tym dokonał przekładu dzieła Kanta *Uzasadnienie metafizyki moralności*, Lwów 1906. Jego aktywność publikacyjna widoczna na początku XX wieku, w okresie międzywojennym została bardzo silnie ograniczona. Można się domyślać, że wpłynęło to na pogorszenie się stanu zdrowia Wartenberga. W jego dorobku naukowym znalazło się kilkanaście publikacji²⁰.

Zajęcia dydaktyczne na UL/UJK

Poza aktywnością naukową każdy z profesorów kierujących uniwersytecką katedrą zobowiązany był do przeprowadzenia określonej liczby godzin zajęć dydaktycznych. Przykładowo według zasad obowiązujących pod koniec lat dwudziestych, było to minimum 5 godzin wykładów i 2 godziny ćwiczeń tygodniowo. Według informacji z roku akademickiego 1907/1908, Wartenberg prowadził seminarium filozoficzne, także kilka innych zajęć. W uczelnianych spisach, tzw. *Programach wykładów* zostały one zapisane jako: „Krytyczne dzieje zagadnień substancji i przyczynowości”, „Problemat wolności woli”, „Filozofia Spinozy”, „Dusza i ciało”²¹. Podobnymi informacjami dysponujemy z innych lat akademickich. Z *Programu wykładów* za rok akademicki 1924/1925 wynika, że wówczas poza seminarium filozoficznym Wartenberg prowadził także „Wstęp do metafizyki”, „Filozofię angielską od Bacona do Hume’a”, „Rozwój zagadnień substancji i przyczynowości” oraz zajęcia nazwane „Optymizm i pesymizm”²². Dla bardziej pełnego obrazu obciążeń dydaktycznych Wartenberga można jeszcze przytoczyć informacje o zajęciach z roku akademickiego 1930/1931. Wówczas tradycyjnie prowadził seminarium, także: „Wstęp do filozofii i encyklopedię nauk filozoficznych”, „Filozofię angielską od Bacona do Hume’a”, „Krytyczny przegląd kierunków w metafizyce” oraz zajęcia „Mechanizm i teleologia”²³. Zgodnie z obowiązującymi zasadami propozycje poszczególnych przedmiotów zgłaszali sami wykładowcy.

Funkcje pełnione na UL/UJK

Mściślawowi Wartenbergowi dwukrotnie powierzano pełnienie obowiązków dziekana Wydziału Filozoficznego, oraz raz prodziekana. Dziekanem był w roku akademickim 1911/1912 i 1914/1915, prodziekanem w roku akademickim 1912/1913. Kadencja dziekana,

wieku, Warszawa 1969; S. Borzym, Mściśław Wartenberg, w: *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, t. 3, Warszawa 1974; M. Kazimierzczak, *Poglądy filozoficzne Mściśława Wartenberga*, Poznań 1992 (rozprawa doktorska obroniona na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu); tenże, *W poszukiwaniu naukowego charakteru metafizyki. Z dziejów recepcji niemieckiej filozofii pokantowskiej w Polsce*, Poznań 1998; T. Kubalica, *Johannes Volkelt i Mściśław Wartenberg – neokantowska filozofia Kanta w Polsce*, „Studia z Historii Filozofii” 2014, nr 4, s. 185-204.

²⁰ Pełny wykaz prac Wartenberga zob.: AAN, MWRIOP, sygn. 6416 (teczka personalna M. Wartenberga), k. 101-102.

²¹ *Program wykładów w półroczu zimowym 1907/1908*. C.K. Uniwersytet im. Cesarza Franciszka I we Lwowie, Lwów 1907, s. 11; *Program wykładów w półroczu letnim 1907/1908*. C.K. Uniwersytet im. Cesarza Franciszka I we Lwowie, Lwów 1908, s. 12.

²² *Program wykładów na rok akademicki 1924/1925*. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, Lwów 1924, s. 36.

²³ *Program wykładów na rok akademicki 1930/1931*. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, Lwów 1930, s. 28.

podobnie jak rektora, trwała wówczas jeden rok akademicki. Po nim kandydat oczywiście mógł się poddać po raz kolejny procedurze wyborczej. W przypadku prodziekana obowiązywała zasada automatycznego obejmowania funkcji przez dziekana poprzedniej kadencji, oczywiście jeżeli nadal nie był dziekanem. W taki też sposób prodziekanem został Wartenberg. W przypadku drugiej jego kadencji dziekańskiej, z przysługującego mu w kolejnej kadencji prodziekana zrezygnował, funkcję tę objął dotychczasowy prodziekan. Objęcie funkcji dziekana w kadencji 1914/1915 wiązało się z dość tragicznymi wydarzeniami. Wybrany dziekanem archeolog Karol Hadaczek (był dziekanem także w poprzedniej kadencji), w grudniu 1914 r. popełnił samobójstwo. To właśnie jego miejsce zajął Wartenberg. Był to bardzo trudny okres w funkcjonowaniu Wydziału i Uniwersytetu. Lwów od września 1914 do czerwca 1915 r. okupowały wojska rosyjskie, część kadry akademickiej powołana została do armii austro-węgierskiej, część obawiając się działań militarnych wyjechała z miasta, np. liczna grupa do Wiednia. Zarządzanie Wydziałem w takiej sytuacji nie było łatwe²⁴.

Profesor kierujący katedrą jednocześnie stał na czele zakładu (w niektórych latach zakłady nazywano seminariami lub instytutami). W przypadku filozofów zorganizowano jeden zakład dla obu katedr, dzieląc go na dwa oddziały²⁵. Wartenberg kierował oddziałem drugim²⁶.

Rodzina, sytuacja finansowa

Wartenberg założył rodzinę, na ten temat posiadamy jednak bardzo skromne informacje. Jego żoną była Lucyna²⁷, wiadomo także, że miał syna Jana Pawła urodzonego w 1908 r. Syn uczęszczał do III Gimnazjum we Lwowie, następnie w 1930 r. podjął studia na Wydziale Prawa UJK we Lwowie²⁸. O żonie w materiałach dotyczących Wartenberga pojawiają się jedynie pojedyncze wzmianki, np. w dokumencie z 1925 r. mowa jest o kłopotach zdrowotnych Lucyny Wartenberg, z kolei w dokumencie z początku 1939 r. znajdujemy informację o bezpłatnym przekazaniu przez wdowę po Wartenbergu zbioru książek zmarłego męża na rzecz UJK. Sprawą przejścia biblioteki Wartenberga z ramienia uczelni zajmował się Kazimierz Ajdukiewicz²⁹.

Brak informacji na temat życia towarzyskiego rodziny Wartenbergów. Naturalnym partnerem do utrzymywania stosunków koleżeńskich dla Wartenberga mógłby być Kazimierz Twardowski. Analiza *Dzienników* Twardowskiego skłania do wyciągnięcia wniosku, że ich stosunki miały charakter oficjalny. Kontaktowali się raczej tylko przy okazji spraw zawodowych na uczelni. W *Dziennikach* zdarzały się cieplejsze słowa o Wartenbergu, ale też takie, które świadczyły o chwilowych nieporozumieniach³⁰.

²⁴ *Skład Uniwersytetu Lwowskiego w roku akademickim 1911/1912, 1912/1913, 1914/1915*, Lwów 1911, 1912, 1914.

²⁵ W latach 1927-1933 r. na UJK funkcjonowały trzy katedry filozoficzne.

²⁶ LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 210 (teczka personalna M. Wartenberga), k. 26-35; *Skład Uniwersytetu Lwowskiego / Uniwersytetu Jana Kazimierza za lata akademickie 1903/1904 – 1932/1933*, Lwów 1903-1932.

²⁷ Prawdopodobnie Lucyna Anna z domu Teliga. Zob. L. Dziedzic, *Genealogia młynarskiego rodu Teligów z podkieleckich Bielin*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2014, t. 6, s. 33.

²⁸ LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 210 (teczka personalna M. Wartenberga), k. 131, 132, 144; AAN, MWRiOP, sygn. 6416 (teczka personalna M. Wartenberga), k. 6.

²⁹ LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 210 (teczka personalna M. Wartenberga), k.121; spr. 8 (teczka personalna K. Ajdukiewicza), k. 130.

³⁰ K. Twardowski, *Dzienniki*, cz. 1: 1915-1927; cz. 2: 1928-1936, Warszawa – Toruń 1997, passim.

Pensja profesora uniwersytetu w porównaniu do zarobków innych grup zawodowych była wysoka. Na początku lat trzydziestych na polskich uniwersytetach profesor nadzwyczajny otrzymywał wynagrodzenie w wysokości 700 zł, zwyczajny – 1000 zł, poza tym jeszcze różnego rodzaju dodatki, m.in. za kierowanie zakładem (seminarium). Mimo tak wysokich zarobków część kadry profesorskiej stale korzystała z możliwości pobierania na uczelni zaliczek na poczet przyszłych poborów, część zaciągała pożyczki w instytucjach zewnętrznych³¹. Z takich form korzystał i Wartenberg. W 1908 z uczelnianych poborów potrącano mu 1/3 wynagrodzenia na rzecz jednej z wiedeńskich firm finansowych³². Niewykluczone, że dodatkowe fundusze wiązały się z potrzebami wynikającymi z powiększenia rodziny, w 1908 r. urodził mu się syn.

Stan zdrowia, emerytura

Kłopoty ze zdrowiem u Mćcisława Wartenberga pojawiły się już w okresie dzieciństwa. Przerwał naukę w gimnazjum, rozpoczął kształcenie, które pozwoliłoby mu wykonywać w przyszłości pracę w leśnictwie. Sytuacja zdrowotna musiała się jednak poprawić, gdyż po trzech latach zdecydował się na kontynuowanie nauki w gimnazjum. W okresie zatrudnienia na Uniwersytecie kłopoty ze zdrowiem występowały nadal. W uczelnianej teczce personalnej znajdujemy na ten temat liczne informacje. Z załączonych zaświadczeń lekarskich wynika, że np. na początku 1907 r. Wartenberg cierpiał na przewlekły nieżyt oskrzeli i niedokrwistość, także na „rozstrój nerwów większego stopnia”, o kłopotach z nerwami i niedokrwistości („niedokrewności”) mowa również w świadectwie lekarskim z 1912 r. Podobną diagnozę postawiono także w 1917 r., mowa w niej o „wyczerpaniu systemu nerwowego znacznego stopnia”. Z kolei w 1918 r. stwierdzono u niego ostrą skazę moczanową. Opinie lekarskie mówiące o „osłabieniu nerwowym” lub „wyczerpaniu nerwowym”, także o chorobie serca, silnej anemii, rozwiniętej miażdżycy naczyń, lekarze wielokrotnie wystawiali Wartenbergowi również w okresie międzywojennym. Wspomniane dolegliwości pociągały za sobą przerwy w pracy wynikające ze zwolnień lekarskich, w przypadku konieczności dłuższej przerwy zainteresowany występował o urlop (zatwierdzało go Ministerstwo). Takiego urlopu w celu przeprowadzenia kuracji leczniczej udzielono mu chociażby na okres jednego trymestru w 1923 r. i na przeciąg jednego miesiąca w 1924 r. Wspomniany miesięczny urlop przyznany został marzec, ale już w maju Wartenberg dostarczył nowe zaświadczenie lekarskie, w którym mowa „o znacznej skazie moczanowej i osłabieniu serca”. Zaleceniem był kilkutygodniowy wyjazd leczniczy do sanatorium w Truskawcu. Poza urlopem Wartenberg korzystał z innych możliwości ograniczenia aktywności dydaktycznej, w roku akademickim 1926/1927 „ze względu na potrzebę poratowania zdrowia” zwolniony był z części zajęć. Podobną zniżką godzin objęto go w roku akademickim 1930/1931. Większość opinii lekarskich kończyła się stwierdzeniem, że chory powinien na dłuższy okres czasu (nawet kilka miesięcy) powstrzymać się od pracy zawodowej i wyjechać na leczenie (np. do krajowego sanatorium czy nawet na południe Europy)³³.

³¹ We Lwowie profesorem, który stale borykał się z kłopotami finansowymi był np. Stefan Banach. Zob. LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 58 (teczka personalna S. Banacha). Jego problemy w dużym stopniu wynikały ze stylu życia (nie tylko w jego przypadku miejscem prowadzenia pracy naukowej były lwowskie restauracje).

³² LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 210 (teczka personalna M. Wartenberga), k. 43.

³³ LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 210 (teczka personalna M. Wartenberga), k. 38, 56, 64, 81, 114, 118, 129, 136, 142; AAN, MWRIOP, sygn. 6416 (teczka personalna M. Wartenberga), k. 52, 53, 69, 70, 77, 80.

Wartenberg katedrą kierował do 30 września 1933 r., od 1 października przeszedł na emeryturę. Zgodnie z obowiązującymi przepisami wiek emerytalny (65 lat) osiągnął właśnie w tym roku. Istniała możliwość czasowego odroczenia emerytury za zgodą Ministerstwa, ale o takie rozwiązanie Wartenberg nie wystąpił. Nie chciał jednak tracić kontaktu z Uniwersytetem, stąd starania o profesurę honorową. Ta dawała większe możliwości prowadzenia zajęć dydaktycznych, pozwalała także w dalszym ciągu uczestniczyć w sposób czynny w życiu naukowym i organizacyjnym uczelni. Profesorowie honorowi wchodzili w skład Rad Wydziałów (przepisy w tej sprawie w II RP zmieniały się), mogli też być wyznaczani na referentów podczas przewodów habilitacyjnych³⁴. Wniosek w sprawie mianowania Wartenberga profesorem honorowym Uniwersytetu do MWRiOP przesłał już w 1933 r. Po akceptacji Ministerstwa musiał być on jeszcze podpisany przez prezydenta. Sprawa była rozpatrywana przez nie wyjątkowo długo, ostatecznie podpis prezydenta pod nominacją został złożony dopiero 15 grudnia 1936 r.³⁵ Stan zdrowia Mściława Wartenberga w tym okresie jeszcze bardziej się pogorszył, zmarł 13 kwietnia 1938 r. we Lwowie.

Zakończenie

Na zakończenie można jeszcze przytoczyć dwa fragmenty przywołanego już tekstu dotyczącego Wartenberga autorstwa Władysława Bednarowskiego. W jednym z nich autor zwraca uwagę na uznanie, jakie ustalenia Wartenberga zyskały za granicą. Podaje przykład niemieckiego filozofa Ericha Adikesa, znawcę Kanta, który wielokrotnie w swoich pracach wykorzystywał dorobek Wartenberga. Warty odnotowania jest także wniosek Bednarowskiego dotyczący sylwetki naukowej Wartenberga: „Niestety, słaba konstrukcja fizyczna i związane z tym ustawiczne niedomagania, nie pozwoliły mu na stworzenie szkoły i na uaktualnienie w ten sposób w polskiej atmosferze filozoficznej swej wielkiej erudycji i swojego własnego dorobku”³⁶. Mściław Wartenberg niewątpliwie był filozofem gruntownie wykształconym³⁷, posiadającym renomę w środowisku, w swojej specjalizacji rozpoznawalnym także poza granicami kraju. To, że jego nazwisko pozostawało nieco w cieniu innych ówczesnych profesorów filozofii wynikało z wyjątkowo wysokiej pozycji naukowej części z nich, wyróżniali się oni również na szerszym tle nauki polskiej.

REFERENCES

Archival sources

- AAN, MWRiOP, sygn. 6416 (teczka personalna M. Wartenberga)
AGAD, MWiO, sygn. 70u, sygn. 122u (dokumenty dotyczące M. Wartenberga)
AUJ, sygn. WF II 121 – akta habilitacyjne M. Wartenberga
LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 8 (teczka personalna K. Ajdukiewicz)

³⁴ J. Jastrzębski, *Państwowe szkolnictwo akademickie II Rzeczypospolitej. Zagadnienia systemowe*, Kraków 2013, s. 280-283.

³⁵ LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 210 (teczka personalna M. Wartenberga), k. 148, 149, 151, 163; AAN, MWRiOP, sygn. 6416 (teczka personalna M. Wartenberga), k. 12, 13.

³⁶ W. Bednarowski, *Mściław Wartenberg...*, s. 346, 368.

³⁷ Wartenberg posiadał wyjątkową zdolność starannego i estetycznego pisania. Częściowo musiało to wynikać z umiejętności nabytych podczas nauki kaligrafii, ale też z własnych predyspozycji. Zapisany przez niego tekst od razu zwraca na siebie uwagę, dotyczy to zarówno okresu młodości, okresu gdy był w pełni sił, jak również gdy był już osobą starszą.

LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 58 (teczka personalna S. Banacha)

LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 210 (teczka personalna M. Wartenberga).

LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 1860, spr. 1861 (teczki personalne K. Twardowskiego, t. 1 i 2)

Printed sources

Dziennik Urzędowy MWRiOP, 1925, Nominacje Prezydenta RP z 24 stycznia 1925.

Program wykładów na rok akademickim 1924/1925. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, Lwów 1924, s. 36

Program wykładów na rok akademickim 1930/1931. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, Lwów 1930, s. 28

Program wykładów w półroczu letnim 1907/1908. C.K. Uniwersytet im. Cesarza Franciszka I we Lwowie, Lwów 1908, s. 12

Program wykładów w półroczu zimowym 1907/1908. C.K. Uniwersytet im. Cesarza Franciszka I we Lwowie, Lwów 1907, s. 11

Skład Uniwersytetu Lwowskiego / Uniwersytetu Jana Kazimierza za lata akademickie 1903/1904 – 1932/1933, Lwów 1903-1932

Twardowski K., *Dzienniki*, cz. 1: 1915-1927; cz. 2: 1928-1936, Warszawa – Toruń 1997

Studies

Ajdukiewicz K., *Mściśław Wartenberg*, „Ruch Filozoficzny” 1938, nr 4, s. 178

Bednarowski W., *Mściśław Wartenberg. Życie i działalność*, „Przegląd Filozoficzny” 1938, nr 4

Bochenek K., Gawor L., Jedynak A., Kojkoł J., *Filozofia polska okresu międzywojennego. Zarys problematyki*, Gdynia 2013

Borzym S., *Mściśław Wartenberg*, [w:] *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, t. 3, Warszawa 1974

Dembowski M., *Spór o metafizykę. Główne poglądy na metafizykę w Polsce na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1969

Dziedzic L., *Genealogia młynarskiego rodu Teligów z podkieleckich Bielin*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2014, t. 6, s. 33

Jadczak R. *Mistrz i jego uczniowie*, Warszawa 1997

Jastrzębski J., *Państwowe szkolnictwo akademickie II Rzeczypospolitej. Zagadnienia systemowe*, Kraków 2013, s. 280-283

Jelinek J., *Sławni żninianie: Mieczysław Wartenberg 1868-1938*, Żnin 2010

Kazimierczak M., *Poglądy filozoficzne Mściśława Wartenberga*, Poznań 1992 (rozprawa doktorska obroniona na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu)

Tenże, *W poszukiwaniu naukowego charakteru metafizyki. Z dziejów recepcji niemieckiej filozofii pokantowskiej w Polsce*, Poznań 1998

Kubalica T., *Johannes Volkelt i Mściśław Wartenberg – neokantowska filozofia Kanta w Polsce*, „Studia z Historii Filozofii” 2014, nr 4, s. 185-204

Profesor Wartenberg nie żyje, „Gazeta Lwowska” nr 86 z 15 kwietnia 1938, s. 2

Słownik filozofów polskich, pod red. B. Andrzejewskiego i R. Kozłowskiego, Poznań 2006 (biogram M. Wartenberga)

Woleński J., *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*, Warszawa 1985

